
Un nou *duplicarius* din *ala I Tungrorum Frontoniana* atestat pe un vas descoperit în castrul roman de la Arcobara/Ilișua

Dan DANA
Corneliu GAIU
Radu ZĂGREANU

Cuvinte cheie: Ilișua, Arcobara, castru roman, scriere cursivă, *duplicarius*, *Ala Tungrorum Frontoniana*.

Mots-clés: Ilișua, Arcobara, champ romain, écriture cursive, *duplicarius*, *Ala Tungrorum Frontoniana*.

Săpăturile din castrul roman de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud)¹ îmbogățesc neconținut cunoștințele și imaginea noastră despre acest important sit militar amplasat pe granița septentrională a Daciei Porolissensis, unde-și avea garnizoana, încă din timpul lui Hadrian, *ala I Tungrorum Frontoniana*². Numele antic al localității era cel mai probabil *Arcobara*³.

Așezarea a furnizat destule descoperiri epigrafice, mai vechi sau mai noi⁴, aproape toate în legătură cu prezența militarilor din ală. Este și cazul inscripției inedite de pe un vas care trebuie să fi aparținut unui soldat aflat în serviciu în castrul din Ilișua.

Artefactul a fost descoperit în cursul campaniei din 2009, în *retentura sinistra*, mai precis în suprafața C/2009, caroul 5, la adâncimea de 110 cm (PI. I, fig. 1), în stratul de arsură violentă a zonei de grajduri (*stabula*) semnalată aici (PI. II, fig. 2). Stratigrafic, este vorba de faza mare a castrului de pământ, vasul fiind găsit împreună cu denari din epoca lui Traian și Hadrian⁵. Dimensiunile recipientului sînt următoarele: înălțimea 10 cm; diametrul maxim

-
- 1 Vezi D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, Bistrița, 1997.
 - 2 Pentru această unitate, venită în Dacia Porolissensis din Pannonia Inferior, vezi D. Protase, „Neue Daten über die Ala I Tungrorum Frontoniana in Dakien”, în E. Weber, G. Dobesch (ed.), *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Arthur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Viena, 1985, pp. 495-504; J. E. H. Spaul, *Ala². The Auxiliary Units of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*, Andover, 1994, pp. 117-123, cu observațiile importante semnalate de O. Țentea, F. Matei-Popescu, „Alae et Cohortes Daciae et Moesiae. A Review and Updating of J. Spaul’s Ala² and Cohors²”, *ActaMN*, 39-40, 2002-2003, pp. 271-272; în ultimul rînd, C. C. Petolescu, „Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien”, *ActaMN*, 34, 1997, pp. 86-88 (= *Auxilia Daciae. Contribuții la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, pp. 78-80).
 - 3 Pentru acest aspect (corectînd forma intrată în uz *Arcobadara*, cel mai probabil coruptă), cf. D. Dana, S. Nemeti, „Ptolémée et la toponymie de la Dacie (I. **Arcobara*)”, *Classica et Christiana*, 7, 2012, pp. 431-437.
 - 4 *CIL* III 786-820, 1633, 7629, 8074; cu adăugirile lui C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia* (ILD), București, 2005, nr. 796-803; pentru un catalog epigrafic recent, vezi C. Gaiu, R. Zăgreanu, *Inscripții și piese sculpturale din castrul roman de la Ilișua*, Cluj, 2011; mai vezi și studiul extins al lui S. Nemeti, „Society and Religion in Ilișua”, *Classica et Christiana*, 5, 2010, pp. 395-433. Se mai adaugă trei (nu două) diplome militare fragmentare, care datează din timpul domniei lui Antoninus Pius, una fiind acordată unui *gregalis* trac din *ala I Tungrorum Frontoniana*; vezi pentru moment D. Protase, „Fragmente din două diplome militare romane descoperite în Dacia Porolissensis”, *Revista Bistriței*, 24, 2010, pp. 163-170; lecturi și datări mai precise la C. C. Petolescu, *CronEpigrRom* XXX (2010), *SCIVA*, 62, 2011, pp. 303-309, nr. 1439-1440; diplomele sînt în curs de republicare, cu o nouă lectură și datare (D. Dana, C. Gaiu).
 - 5 C. Găzdac, C. Gaiu, E. Marchiș, *Arcobadara (Ilișua)*, Cluj, 2011 (*Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania* 6), nr. 131, p. 89; nr. 200 p. 109.

Dan DANA, CNRS/ANHIMA, Paris, e-mail: Ddana_ddan@yahoo.com
Corneliu GAIU, Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, e-mail: corneliugaiu@gmail.com
Radu ZĂGREANU, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, e-mail: raduzagreanu@gmail.com

10 cm; diametrul buzei 8 cm; diametrul fundului 4,5 cm. În momentul descoperirii, din vas lipseau doar toarta și mici porțiuni din buză (Pl. III, fig. 1-3). Pasta acestuia este cenușie, nisipoasă cu slip; se observă urme de disc pe fund; pe umăr are două caneluri, o alta fiind situată la intersecția corpului vasului cu buza. Cel mai probabil este vorba de o cană de băut cu toartă, utilizată desigur pentru băutul vinului. Artefactul, care se datează în prima jumătate a sec. II p. Chr., cel mai probabil din al doilea sfert al acestui secol, este conservat la Muzeul Județean Bistrița-Năsăud (nr. inv.23559).

Pe umărul vasului este amplasată o inscripție (Pl. III, fig. 5-6). Graffito-ul a fost incizat după ardere pe peretele vasului, mai precis pe o treime din acesta (Pl. III, fig. 4). Cele 10 litere sînt trasate pe un singur rînd, pe alocuri destul de neglijent, cum era de altfel obiceiul pentru acest tip de mărci de proprietate. Dimensiunile literelor variază între 0,5 cm și 1 cm, doar a patra literă măsurînd 1,4 cm. Dacă primele litere sînt destul de lizibile, următoarele, mai ales spre final, pot ridica numeroase semne de întrebare asupra lecturii adecvate⁶. În plus, caracterul cursiv foarte pronunțat al celor mai multe litere⁷ a îngreunat mult descifrarea textului. După mai multe încercări de alte lecturi, preferăm să citim, în ordine⁸:

- un P și un R, ambele cursive, de unde aspectul lor „înflorat”⁹;
- un I, continuat în partea de jos cu un picioruș înspre dreapta;
- un S cursiv, filiform¹⁰, a cărui dimensiune depășește celelalte litere;
- un C, urmat de un I cu același picioruș, însă mai lung;
- un D cursiv, greu de identificat prin forma sa particulară, mai ales că este mult înclinat spre dreapta, bucla rămînînd deschisă;
- un V cu cele două brațe nelipite (cel din dreapta părănd a fi continuat cu o bară horizontală; să fie vorba de un accident?);
- un P cursiv, ușor diferit însă de primul¹¹;
- un L cu piciorul care fuge în jos.

PRISCI DVPL

Citim astfel:

PRISCI DVPL

Putem deci restitui următoarea secvență, care constituie în mod firesc o marcă de proprietate:

Prisci dupl(icarii).

Ambele cuvinte sînt la genitiv: recunoaștem astfel numele posesorului vasului¹², *Priscus*, urmat de gradul

6 Adresăm mulțumirile noastre doamnei H el ene Cuvigny (CNRS/IFAO), care, cu experiența datorată lecturii numeroșilor ostraca din Deșertul Oriental din Egipt (dintre care unii în latină), ne-a oferit cu generozitate lectura cea mai coerentă pentru ultima secvență.

7 Pentru scrierea cursivă în Dacia romană, vezi I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane, I (Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate)*, București, 1975, p. 180, cu o planșă reprodușă din CIL III (Mommsen) la p. 181; mai recent, un articol programatic publicat de A. Voloșciuc, „Scrierea cursivă în Dacia romană”, *Analele Banatului*, SN, 15, 2007, pp. 57-68, care dă la final un foarte util catalog cu toate exemplele cunoscute de scriere cursivă în Dacia romană, pentru fiecare literă a alfabetului în parte, în funcție de tipul de suport folosit (pp. 65-68). Mai multe dintre formele de pe vasul de la Ilișua se întîlnesc pentru prima dată în Dacia, ceea ce sporește valoarea acestui graffito.

8 Pentru grafii particulare în scrierea cursivă, vezi cele patru tabele din repertoriul recent îngrijit de J. Bl ansdorf, *Die Defixionum Tabellae des Mainzer Isis- und Mater Magna-Heiligtums. Defixionum Tabellae Mogontiacenses (DTM)*, Mainz, 2012, pp. 44-47.

9 Care poate antrena confuzia cu un B, de exemplu.

10 Ulterior se pare ca au fost trasate, mai superficial, două brațe care ar putea sugera un F (dar care nu trebuie luate în seamă); o lectură PREF a primelor patru litere este exclusă.

11 A nu se confunda, iarăși, cu un B.

12 Dăm aici doar două exemple din Dacia romană, ambele provenind din situl de la Cristești (jud. Mureș), în Dacia Superior, unde staționa *ala I Bosporanorum*:

(1) IDR III.4 163, *Crescentis* pe un ulcior de lut (scriere cursivă: CRIISCIINTIS);

(2) IDR III.4 164, pe un vas de lut ars, probabil SITAL (?) (ceea ce ar putea indica un nume tracic, deși I.I. Russu exprimă pe drept cuvînt dubii), litera L avînd forma unui *lambda*.